

УДК 347.73:339.746

О.С. ШЕВЧИК, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ

Ключові слова: валютні операції, валютні правочини, валютні угоди, об'єкт валютного контролю, валютний контроль

Ключовим поняттям національного валютного законодавства є поняття «валютна операція». Такого значення воно набуває у зв'язку з тим, що при здійсненні валютних операцій будь-які особи, як резиденти, так і нерезиденти, набувають статусу суб'єктів валютних правовідносин та, відповідно, їх дії підпадають під сферу валютного регулювання й контролю. Однак національне законодавство визначення валютної операції не надає, а лише обмежується встановленням вичерпного переліку дій, які охоплюються цим поняттям. Так в п.2 ст.1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і контролю» № 15-93 від 19.02.1993 р. міститься перелік валютних операцій, зокрема до яких відносяться операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, операції з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, та операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України валютних цінностей.

Загальнотеоретичним питанням визначення терміну «валютна операція», проблематиці класифікації валютних операцій в юридичній науці присвячено ряд наукових праць, але дослідження валютних операцій як об'єкту валютного контролю набуває особливої актуальності, що обумовлено трансформаційними економіко-правовими процесами, які відбуваються нині.

Вищевказане висловлювання підтверджується певною кількістю наукових досліджень з даної проблематики, зокрема працями як вітчизняних так і російських фахівців. При цьому ми маємо виділити праці М.М. Артёмова, Є.О. Алісова, Л.К. Воронової, Н.В. Воротиної, О.М. Горбунової, О.Ю. Грачевої, Л.А. Савченко, І.Є. Криницького, М.П. Кучерявенка, О.М. Козиріна, О.А. Лукашева, Н.В. Сапожнікова, Н.І. Химічевої, Л.М. Кравченко тощо. Мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу наукових праць та нормативно-правових актів виокремити ознаки, які притаманні валютним операціям і тим самим запропонувати комплексне наукове уявлення про особливість валютних операцій як об'єкту валютного контролю. Новизна роботи полягає в обґрунтуванні необхідності проведення розмежування суміжних, але не тотожних за значенням понять «валютна операція», «валютна угода», «валютний правочин» та «валютні правовідносини», в наданні авторського визначення терміну «валютна операція».

Так, відсутність єдиного нормативного визначення поняття «валютна операція», в свою чергу, призводить до різноманіття доктринальних визначень, наведених в науковій літературі. Так, на думку Л.К. Воронової, валютні операції – це складний правовий механізм, що являє собою вольові правомірні дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на досягнення правового наслідку, на встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів при здійсненні дій з валютою [1, с.386]. На нашу думку, із даним визначенням складно погодитись, оскільки предметом валютних операцій виступає не лише валюта, але й інші елементи, що віднесені національним законодавством до категорії валютних цінностей. Крім того, відсутність у національному законодавстві визначення поняття «валюта» фактично призводить до неоднозначного його трактування, оскільки в чинному валютному законодавстві використовуються терміни «іноземна валюта», «валюта України».

О.В. Ємелін під валютними операціями визначає юридично значущі дії суб'єктів публі-

чного та приватного права, як пов'язані, так і не пов'язані з укладанням угод, що призводять або до зміни суб'єкта прав на валютні цінності, або до транскордонного переміщення валютних цінностей [2, с.45]. Ю.О. Крохіна під валютними операціями пропонує розуміти встановлену валютним законодавством сукупність дій резидентів та нерезидентів, що здійснюються з валютою та валютними цінностями, як правило, у формі угод, характерною ознакою яких виступає рух валюти та валютних цінностей у вигляді переходу права власності на них або їх фізичне переміщення [3, с.118]. На думку М.М. Артьомова, під валютними операціями варто розуміти врегульовані національним та міжнародним законодавством угоди, а також інші дії, предметом яких є валюта і валютні цінності [4, с.13].

На думку С.І. Прокипчука, валютні операції це угоди з валютними цінностями, пов'язані з переходом права власності і інших прав на валютні цінності чи з переміщенням валютних цінностей через митний кордон держави, що здійснюється при обов'язковій участі органів валютного контролю [5, с.102]. Виходячи з даного визначення, однією з невід'ємних ознак валютних операцій є обов'язкова участь суб'єктів, що наділенні державою повноваженнями стосовно проведення валютного контролю.

Є.В. Карманова валютні операції визначає як урегульовані національним законодавством або міжнародними угодами операції з валютними цінностями [6, с.208]. Л.М. Кравченко характеризує їх як урегульовані національним законодавством чи іншими міжнародними договорами угоди та інші дії, предметом яких є валютні цінності [7, с.59]. С.І. Лучківська пропонує під валютними операціями розуміти врегульовану нормами національного та міжнародного права дію та (або) правочини, що здійснюються між суб'єктами валютних відносин, істотною рисою яких є рух валютних цінностей у вигляді переходу права власності та інших прав на них, у тому числі використання в якості засобу платежу іноземної валюти, цінних паперів, платіжних документів,

номінованих в іноземній валюті, та (або) транскордонного переміщення валютних цінностей [8, с.87]. О.Є. Северин валютні операції розуміє як здійснення руху валютних цінностей суб'єктами таких операцій (як правило – на підставі угод або нормативно-правових чи індивідуально-правових актів), з переходом права власності на валютні цінності або переміщенням валютних цінностей через кордон України [9, с.90].

Аналіз наведених вище визначень терміну «валютна операція» дозволяє виокремити ознаки, які притаманні валютним операціям. До їх кола, на нашу думку, слід віднести наступні:

- 1) предметом валютних операцій виступають предмети матеріального світу, які законодавцем набули статусу валютних цінностей;
- 2) порядок проведення валютних операцій встановлено нормами національного законодавства та/або міжнародно-правовими угодами;
- 3) валютні операції проводяться суб'єктами, які в залежності від правового статусу поділяються на резидентів та нерезидентів;
- 4) валютні операції являють собою вольові дії фізичних і юридичних осіб;
- 5) валютні операції здійснюються під контролем уповноважених державою суб'єктів (органами та агентами валютного контролю), що є виразом поєднання приватних та публічних інтересів при встановленні порядку здійснення валютних операцій;
- 6) валютні операції виражаються в діях фізичних і юридичних осіб, спрямованих на досягнення правового наслідку; на встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів;
- 7) валютні операції обумовлюються обігом валютних цінностей у вигляді переходу права власності та інших прав на них, у тому числі використання в якості засобу платежу, та (або) транскордонного переміщення валютних цінностей.

Аналіз ознак валютних операцій надає можливість зробити висновок, про необхідність проведення розмежування суміжних, але не

тотожних за значенням понять «валютна операція», «валютна угода», «валютний правочин» та «валютні правовідносини».

Під терміном «валютний правочин» доречно визначати дії фізичних та юридичних осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, у рамках яких здійснюється одна чи декілька валютних операцій та які мають у якості безпосереднього об'єкту, чи засобу платежу валютні цінності [8, с.9]. Однак, при цьому, на нашу думку, потрібно зробити акцент на досить принциповій деталі: валютний правочин є не просто діями фізичних та юридичних осіб, спрямованими на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, у рамках яких здійснюється одна чи декілька валютних операцій, які складають безпосередній об'єкт чи засіб платежу, але і є фактичним наслідком укладання угоди або виконання вимог нормативно-правових чи індивідуально-правових актів. При цьому, лише після укладання угоди (валютної угоди, що є наслідком добровільного волевиявлення суб'єктів – *Авт. О.С.*) чи виконання вимог нормативно-правових чи індивідуально-правових актів (при цьому суб'єкти є зобов'язаними вступати у відповідні правовідносини – *Авт. О.С.*) і виникають, змінюються чи припиняються у суб'єктів права та обов'язки відносно предметів, що віднесені до валютних цінностей.

Таким чином, термін «валютна угода» є вужчим за термін «валютний правочин», оскільки останній може включати як «валютні угоди», так/чи операції суб'єктів, що є наслідком виконання вимог нормативно-правових чи індивідуально-правових актів. Прикладом можуть слугувати операції з купівлі-продажу іноземної валюти, які в наслідок і породжують валютні правочини. При цьому операції з купівлі-продажу іноземної валюти можуть бути наслідком добровільного волевиявлення суб'єкта на укладання валютної угоди. В іншому випадку – операції з купівлі-продажу є наслідком виконання встановленого на нормативному рівні обов'язку щодо обов'язкового продажу частини валютної виручки. І в

першому, і в другому випадку виникають, змінюються чи припиняються у суб'єктів права та обов'язки і виникають валютні правочини, однак підстави їх виникнення є принципово різними.

Що стосується розмежування термінів «валютна операція» та «валютні правовідносини», то в даному випадку ми повністю погоджуємося з Є.О. Алісовим, котрий наголошує, що валютні операції слід визначати як дії відповідних суб'єктів, а при порівнянні термінів «валютні відносини» і «валютні операції» потрібно розглядати як родове і більш широке за обсягом і змістом поняття [10, с.123].

Різноманіття валютних операцій зумовлюють можливість проведення їх класифікації в залежності від різних підстав. З правової точки зору, перш за все, доцільніше починати класифікацію валютних операцій виходячи з їх змісту. Зміст валютних операцій встановлено національним валютним законодавством виходячи з тих дій, які визнаються в якості валютних операцій (п.2 ст.1) [11]. Так, у залежності від змісту виділяють наступні види валютних операцій: а) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; б) операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; в) операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України.

В залежності від суб'єктного складу валютні операції поділяються на три види: а) валютні операції між резидентами та нерезидентами; б) валютні операції між резидентами; в) валютні операції між нерезидентами [3, с.119].

В залежності від предмета регулювання валютні операції можна поділити на наступні групи:

1) валютні операції з валютою України (окрім операцій між резидентами у валюті України);

2) валютні операції з платіжними документами та іншими цінними паперами, вираженими у валюті України (окрім операцій з цими валютними цінностями між резидентами);

3) валютні операції з іноземною валютою;

4) валютні операції з платіжними документами та іншими цінними паперами, вираженими у іноземній валюті;

5) валютні операції з банківськими металами.

В залежності від підстави проведення валютних операцій, на нашу думку, можливо здійснювати поділ на валютні операції, що здійснюються на підставі угод та валютні операції, що здійснюються на підставі нормативно-правових чи індивідуально-правових актів. В свою чергу, валютні операції, що здійснюються на підставі угод, використовуючи класифікацію грошових зобов'язань, можна здійснити поділ на такі, що проводяться за зобов'язаннями щодо передачі валютних коштів як предмету договору (тобто надання валютних коштів є метою зобов'язання, спрямоване на отримання зустрічного задоволення), та операції за зобов'язаннями щодо передачі валютних коштів як ціни договору (еквівалента, зустрічного задоволення, тобто надання коштів має зустрічний, додатковий характер) [12, с.28].

В залежності від правового наслідку проведення, валютні операції поділяються на правомірні (здійснювані відповідно до валютного законодавства) й неправомірні (здійснювані з порушенням чи всупереч порядку здійснення валютних операцій, встановленого чинним валютним законодавством). При цьому, на нашу думку, правомірною валютна операція може визначатись за умови дотримання форми валютної операції, встановленої чинним валютним законодавством та за умови наявності у сторін відповідного обсягу дієздатності. Виходячи з підстав надання валютним операціям якості правомірності, правомірні (легальні) валютні операції О.Є. Северин пропонує поділяти на легітимні (правомірно здійснювані безпосередньо на підставі Декрету, без інших дозволів держави) та легітимізовані (легітимізація яких відбувається шляхом їх

ліцензування) [9, с.33]. Зокрема, до легітимізованих валютних операцій, які можуть проводити банки та інші фінансові установи, слід відносити операції, проведення яких потребує отримання відповідної банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку.

В залежності від місця їх здійснення, на думку Л.М. Кравченко, валютні операції можна поділити на такі, що здійснюються на внутрішньому ринку України та транскордонні валютні операції, в результаті здійснення яких валютні цінності ввозяться (вивозяться), переводяться або пересилаються з території чи на територію України. В свою чергу, до групи валютних операцій, що здійснюються на внутрішньому ринку України, варто віднести такі операції: купівля-продаж іноземної валюти в уповноважених банках фізичними особами; використання іноземної валюти у внутрішніх розрахунках між резидентами і нерезидентами; операції нерезидентів з валютою України. До транскордонних валютних операцій належать міжнародні перекази грошових коштів, пов'язані з розрахунками за зовнішньоторговельними, інвестиційними, фінансово-кредитними та іншими операціями, переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Принципово важливим є поділ валютних операцій на поточні та операції, пов'язані з рухом капіталу. Професор М.П. Кучерявенко зазначав, що в залежності від типу валютної операції – від поточної чи валютної операції, пов'язаної з рухом капіталу, та в залежності від правового статусу суб'єктів валютних операцій обумовлюється і коло повноважень, як по першому так і по-другому типу валютних операцій. Так, для резидентів є характерним різний рівень обмежень, зокрема поточні валютні операції здійснюються ними без обмежень, в той час як валютні операції, пов'язані з рухом капіталу – підлягають чіткому контролю з боку держави через її уповноважені органи [13, с.162].

Слід зазначити, що поняття «поточні валютні операції» та «валютні операції, пов'я-

зані з рухом капіталу», вперше отримали законодавче закріплення ще за часів існування Радянської держави з прийняттям союзного закону «Про валютне регулювання» № 1982-1 від 01.03.1991 р. [14]. Однак зараз чинне законодавство подібного розподілу не містить. В Україні коло валютних операцій, що проводяться між резидентами та нерезидентами з поділом на поточні валютні операції та валютні операції, що пов'язані з обігом капіталу, регламентовано лише відносно торговельних валютних операцій в іноземній валюті [15].

На наш погляд, поділ валютних операцій на поточні та ті, що пов'язані з рухом валютних цінностей, має важливе значення. Тому ми поділяємо точку зору С.І. Лучковської та вважаємо, що подібна класифікація має важливе значення перш за все в сфері застосування валютного контролю, а практична її необхідність пояснюється різницею правового режиму здійснення кожного виду операцій [8, с.52].

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз ознак валютних операцій надає можливість навести авторське визначення терміну «валютні операції», під яким, на наш погляд, розуміються врегульовані нормами національного законодавства або міжнародно-правовими угодами вольові дії фізичних і юридичних осіб (резидентів та нерезидентів), спрямовані на встановлення, зміну, припинення та реалізацію прав і обов'язків стосовно предметів, віднесених до валютних цінностей, а також дії з їх використання в якості засобу платежу або транскордонному переміщенню валютних цінностей. При цьому слід чітко проводити розмежування суміжних, але не тотожних за значенням понять «валютна операція», «валютна угода», «валютний правочин» та «валютні правовідносини».

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Воронова Л. К. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
2. Емелин А. В. Валютные операции и валютные сделки / А. В. Хмелин // Деньги и кредит. – 2000. – № 4. – С. 45–51.
3. Крохина Ю. А. Валютное право : учебник [для вузов] / Ю. А. Крохина, Ю. Л. Смирникова, Ю. В. Татина ; под ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. А. Крохиной. – М. : Высшее образование, 2007. – 378 с.
4. Артемов Н. М. Валютные ограничения / Артемов Н. М. – М. Профобразование, 2001. – 193 с.
5. Прокопчук С. И. Валютное регулирование и валютный контроль как объект правового регулирования: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.14 / Прокопчук Сергей Игоревич. – М., 2003. – 321 с.
6. Карманов Є. В. Банківське право України : навч. посіб. / Карманов Є.В. – Х. : Консум, 2000. – 464 с.
7. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні / Кравченко Л. М. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 156 с.
8. Лучковська С. І. Правові основи валютного контролю: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Лучковська Світлана Ігорівна. – К., 2007. – 179 с.
9. Северин О. Є. Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської діяльності: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.04 / Северин О. Є. – Донецьк, 2003. – 216 с.
10. Алисов Е. О. Правовое регулирование валютных отношений в Украине / Алисов Е. О. – Х. : Консум, 1998. – 142 с.
11. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» : від 19.02.1993 р., № 15-93 // ВВР України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
12. Белов В. Денежные обязательства / Белов В. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 237 с.
13. Воронова Л. К. Финансовое право Украины : учеб. пособие / Л. К. Воронова, Н. П. Кучерявенко. – Х. : Одиссей, 2004. – 168 с.
14. Закон СССР «Про валютное регулирование» : от 01.03.1991 г., № 1982-1 // Ведомо-

сти съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1991. – № 12. – 316 с.

15. Постанова Правління Національного банку України «Положення про порядок та

умови торгівлі іноземною валютою» : від 10.08.2005 р., № 281 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2133.

Шевчик О. С. Валютні операції як об'єкт валютного контролю / О. С. Шевчик // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 763–768 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12socovc.pdf>

Проведено аналіз наукових праць та нормативно-правових актів, що надало можливість створити цілісне і комплексне наукове уявлення про особливість валютного контролю, його призначення в процесі проведення окремих видів валютних операцій. Виділено та обґрунтовано принципові риси, які характерні валютним операціям. Аргументовано відмінність валютних операцій від валютних угод та валютних правочинів. Запропоновано класифікацію валютних операцій. Надано авторське визначення терміну «валютні операції».

Шевчик А.С. Валютные операции как объект валютного контроля

Проведен анализ научных трудов и нормативно-правовых актов, что позволило создать целостное и комплексное научное представление об особенностях валютного контроля, его назначение в процессе проведения отдельных видов валютных операций. Выделены и обоснованы принципиальные черты, характерные валютным операциям. Аргументировано отличие валютных операций от валютных сделок и валютных сделок. Предложена классификация валютных операций. Дано авторское определение термина «валютные операции».

Shevchik A.S. Foreign Exchange Operations as an Object of Exchange Controls

To investigate the nature of legal currency transactions, the analysis of scientific publications and regulations that made it possible to create a holistic and integrated scientific understanding of the peculiarity of exchange controls, its purpose in the process of certain types of currency transactions. Fundamental features that characterize exchange operations been substantiated. Foreign exchange difference on foreign currency transactions and foreign exchange transactions Argued. Classification of currency transactions is tendered. Authoring determination of the term «currency transactions» is made.